

Pohledy na vývoj evropského sídelního systému

Evropský sídelní systém se vyznačuje poměrně značnou stabilitou a to jak své hierarchické, tak prostorové struktury. O řadě současných ekonomických a společenských procesů lze tedy říci, že probíhají na pozadí sídelního systému vytvořeného zcela odlišnými socioekonomickými podmínkami a pouze pomalu tento systém transformují. Pro pochopení současné sídelní situace v Evropě a zejména struktur jednotlivých národních sídelních systémů je tedy značně významné pochopit historický sídelní vývoj a jeho hlavní činitele.

Historie evropské urbanizace může být studována dvěma přístupy:

1. historický přístup - rozsáhlé „případové studie“ jednotlivých evropských měst a jejich generalizace, tj. přenášení získaných informací na všechna města v rámci daného sídelního systému;
2. přístup inspirovaný geografickou, demografickou a plánovací tradicí – tento přístup je skeptický k izolované roli jednotlivých městských komunit a důraz je kladen přímo na studium systému měst a zejména na roli tohoto systému v rozvoji a absorpci ekonomického rozvoje

Při studiu evropské urbanizace do popředí vystupují vzájemně provázaná 4 témata – obchod (směna), výroba, populace a budování národních států. S různou mírou významnosti se tato témata objevují u 4 klasických autorů, jejichž práce se nějakým způsobem dotýkají vývoje sídelního systému Evropy – Henri Pirenne (1925), Adam Smith (1776), Thomas Malthus (1798) a Max Weber (1921) a slouží jako explanační faktory pro další autory.

Henri Pirenne

Ve své klasické práci *Středověké město* (1925) popsal růstový model evropského sídelního systému počínaje 11. stoletím (předcházející období bylo z hlediska urbání historie považované za méně významné).

Pirenne klade jako klíčový faktor změn a modernizace ekonomického a sídelního systému **obchod**. Zejména rozvoj **námořního obchodu** bere jako kontrastní prvek vůči předcházejícímu „temnému období“, tj. období, kdy společnosti fungovaly bez potřeby zahraničního obchodu a v takřka úplné ekonomické izolaci.

Z Pirenneho pohledu tedy města vycházejí jako body, skrze které je určitý region zapojen do globální ekonomické výměny.

Adam Smith

Adam Smith ve svém díle *Bohatství národů* (1776) připouští transakční roli měst, nicméně chápe města prioritně jako centra produkce. Tvrdí, že s postupným vývojem ekonomiky se rozvinuly takové činnosti, jež nevyhnutelně vyžadovaly dělbu práce. Tato dělba práce byla dle Smithe realizovatelná pouze ve městech a předznamenala tak zaužívaný koncept sektorového/prostorového dělení na zemědělský venkov a průmyslové město.

Smith tak chápe města jako katalyzátory ekonomické modernizace a fokální body moderní produkce.

Thomas Malthus

V díle *O populaci* (1798) nastavil logiku vztahů mezi rozvojem zemědělské (venkovské) a městské ekonomiky, tj. mezi dynamikou venkovské a městské populace. Podle Malthuse je populační růst limitován pevně stanoveným množstvím obdělavitelné půdy a pevně danou efektivitou zemědělské výroby. Urbanizace je tedy v Malthusově podání procesem závislejícím na kapacitě venkovské/zemědělské ekonomiky a její schopnosti uživit určité množství nezemědělské/městské populace.

Max Weber

Max Weber zavádí do chápání urbanizačního procesu jako významnou proměnnou politickou dimenzi. Ve svém díle *Město* (1921) sice úplně nezpochybňuje ekonomické podmíněnosti a významy města, nicméně jako prioritní chápe politickou úlohu měst při vykonávání moci nad určitým teritoriem. Vznik měst chápe Weber jako produkt širšího procesu směřujícího ke zdokonalení /racionalizaci organizace v ekonomickém, společenském a politickém prostředí. Města lokalizující různé typy byrokratických institucí chápe jako

další fázi v institucionální racionalizaci byrokratické administrativě – tj. v ukazatelích charakteristických pro rozvoj moderního národního státu.

Předložené 4 koncepty vycházející z děl klasických autorů slouží potom jako nosné explanační konstrukce používané v podrobnějším objasnění průběhu a logiky evropské urbanizace. Svým důrazem na historickou, časovou složku se odlišují od tradičních geograficko-plánovacích modelů, jež povětšinou s historickou dynamikou nepracují (např. Thunenův koncept „izolovaného státu“, Christallerova teorie centrálních míst či prostorová věda pozitivistického období).

Fernand Braudel

Specifický vývoj evropského sídelního systému je pro Braudela spojen s rozvojem kapitalismu. Kapitalismus je chápán jako faktor odlišující evropský sídelní vývoj od vývoje ve zbytku světa. Braudel v tomto ohledu tvrdí: „...kapitalismus a města jsou v podstatě totéž...“.

Dle Braudela tržní kapitalismus existoval po nevýznamné časové období paralelně s tradiční předkapitalistickou ekonomikou. Každodenní praktiky, zvyky, rutina života tradiční a velice setrvačné feudální společnosti byly čas od času konfrontovány s praktikami zárodků kapitalistického systému, tj. s tržní (směnnou) ekonomikou (tržní ekonomika však vstupovala do života tradiční společnosti pouze v časově a místně omezených bodech).

Právě města hrála roli styčných bodů mezi rutinou života tradiční společnosti a prvními kapitalistickými ekonomickými vztahy. Zde si Braudel „vypůjčuje“ koncept měst jako tržních středisek od Pirenneho, nicméně na rozdíl od něj nepreferuje vliv námořního obchodu, nýbrž se zaměřuje na obchodní vazby mezi městy a jejich regionálním zázemím. Právě velikost obsluhovaného zázemí dle Braudela může být indikátorem určité utvářející se hierarchie evropských měst.

Klíčovým úkolem měst zůstalo zajištění svého regionálního zázemí. Dominance města nad regionálním zázemím připomínala dle Braudela vztah kolonie a kolonizační mocnosti. Jeden z nejmocnějších nástrojů připoutání regionálního zázemí ke konkrétnímu městu byly peníze. Peněžní toky definitivně ekonomicky propojily města a jejich zázemí. Podle Braudela peníze a města vytvořily modernitu. V ranných fázích růstu měst byla poměrně rychlá městská expanze způsobena mj. celkovou slabostí státu (velmi viditelné např. v podmínkách Itálie, Flander či Německa). Po poměrně dlouhou dobu města existovala a rostla v relativní nezávislosti na státu.

Dva zásadní procesy ovlivnily prostorový vzorec městského rozvoje – populační cykly a postupné budování národního státu na začátku 16. století. Kombinované působení těchto procesů zapříčinilo nejvýznamnější posuny v hierarchickém uspořádání sídelního systému v Evropě. Vztah diferencovaného vývoje populace a ekonomického vývoje měst se odehrával v rovině tržních vztahů poptávky a nabídky. Populační propad daného regionu znamenal obvykle i ekonomický propad příslušného městského centra. V souvislosti s těmito populačně-ekonomickými fluktuacemi se vyvinula dle Braudela poměrně nová skupina ekonomických aktérů schopných díky svému geografickému rozpětí překonávat lokální fluktuace trhu či je dokonce ekonomicky zužitkovávali – velkoobchodníci. Tato vrstva vytvořila mezinárodní tržní síť, která byla v určitých komoditách schopna téměř monopolisticky kontrolovat místní ekonomiky. Postupně se tyto velkoobchodníci vyvazovali z lokálních regulací trhu a tak větší tržní města byla schopna kontrolovat ekonomiku už spíše v regionálním, nežli v pouze lokálním měřítku.

Růst národních států v 16. a 17. století předznamenal dynamický nárůst populace ve městech, která se vyprofilovala jako národní metropole. Podstatně se tak změnil prostorový vzorec urbanizačního procesu (do této doby narůstal počet obyvatel v městských sídlech relativně plošně, bez ohledu na velikostní kategorii města). Hierarchie městského systému se tak posunula k politicky taženým růstovým metropolím (začátek stabilní dominance Londýna a Paříže). Velké národní metropole se staly jak katalyzátorem, tak produktem vývoje národních států. Pomáhaly vytvořit/organizovat národní trhy, bez kterých nemohl národní stát ekonomicky efektivně fungovat. Významným způsobem posílily intenzitu velkoměřítkového obchodu. Staly významnými centry ekonomické spotřeby. Soustředily byrokratické instituce moderního státu a staly se symboly státní moci a národní kultury.

Braudelův přístup přinesl do urbánní tematiky významný koncept a to koncept dominantních měst, tj. měst ekonomicky dominujících určitému teritoriu. V tomto teritoriu se vytvářela určitá autonomní ekonomická jednotka, jež byla organizována z určitého městského centra a vykazovala určitý gradient vyplývající z koncentrického uspořádání okolo centra. Pokud přijmeme tento model, lze v rámci evropského prostoru

vymezovat ekonomická centra a periferie, resp. dokumentovat posuny tohoto centra v rámci historického vývoje.

Prvotní ekonomické centrum Evropy lze zasadit do Benátek, od roku 1500 se přesunulo do Antverp a poměrně brzy (1550-60) se přesunulo zpět do mediterrání oblasti, konkrétně do Janova. Na začátku 17. století proběhl přesun do Amsterdamu a kolem roku 1815 skončila éra nazývaná Braudelem „érou dominance městských států v globální evropské ekonomice“. Nastoupila éra Londýna (a Paříže), kdy Londýn nebyl nikdy městským státem a vzhledem k nízké míře urbanizace v předindustriální Anglii se do popředí dostal až v souvislosti s rozjezdem průmyslové revoluce v rámci národního státu.

Problémem Braudelovy interpretace historického průběhu evropské urbanizace je nepokrytí období předkapitalistické urbanizace, tj. možná příliš těsné spojování urbanizace s vývojem moderního kapitalismu.

Jan de Vries

De Vries vidí dva výlučné extrémy v popisování historického evropského města – buď jako středověké město nebo jako výsledek průmyslové revoluce. Vytváří se tak „koncepční propast“ mezi feudálním obdobím a obdobím průmyslového kapitalismu. Dle de Vriese je vynechána etapa vytváření městské sítě, která posloužila jako zázemí pro dynamický rozjezd průmyslové revoluce.

Jde konkrétně o období mezi lety 1500 a 1800, kdy se dle de Vriese formovaly nové podoby tržních vztahů a v rámci tzv. venkovské protoindustrializace došlo k vytváření regionálních ekonomik, jež zastínily v řadě případů zavedené lokální ekonomické vztahy mezi městem a těsným zázemím.

Protoindustrializace představovala organizační model, kdy města představovala exportní centra pro vývoz venkovské produkce. Venkovská ekonomika a městsky orientované tržní sítě tak vytvořily regionální bázi ranně moderního evropského ekonomického rozvoje. Dle de Vriese narýsoval zahraniční obchod obrysy evropské ekonomiky jako celku, nicméně vnitřní páteř byla postavena regionálních tržních vztazích – vzniká tak idea Evropy organizované do stovek obchodních bloků, jejichž ohnisky jsou jednotlivá městská centra. Tento systém pak zafungoval jako výchozí prostorová matrice pro industrializační procesy.

Během středověku byly dodávky potravin do městských center předmětem značné regulace a kontroly venkovského zázemí ze strany města (např. zákazy prodávat potraviny do jiných tržních měst). Na počátku 17. století zvyšující se nároky rostoucí nezemědělské populace způsobily překonání lokální organizace trhů a podobně jako u Braudela je tak vysvětlen vznik mezinárodní podnikatelské vrstvy. Došlo k etablování dálkového obchodu (potraviny z Pobaltí, přepravované holandskými a anglickými loděmi byly dodávány např. do Středozeří). Znovu tedy de Vries upozorňuje na vyvázání ekonomických vztahů z lokálního rozsahu a lokálních regulací směrem k regionálnímu geografickému rozsahu. Větší města tak počala nabyvat obyvatelstvo na úkor měst menších a vznikl nový, regionální charakter urbanizace.

Venkovská produkce se tak stala předmětem exportu na regionální (ne pouze lokální) trhy. Tento systém oslabil roli městské výroby v řadě měst a vyvolal celou řadu krizí a střetů mezi cechovně (tj. relativně zastaralé a nepružně) organizovanou městskou výrobou a moderněji organizovaným protoprůmyslem venkovským. Venkovské prostředí bylo pro velkoobchodníky více neregulovaným prostředím, bez cechovní kontroly.

Venkovská centra se tak stala atraktivními jako pro migraci z venkova, tak pro migraci z měst. De Vries se snaží odkrýt kvantitativní dopady takto směřovaných migračních proudů. Zajímá se tedy mj. i o strukturní charakter urbanizace, tedy o pozici jednotlivých velikostních kategorií měst jako cílů migrace. Jednoznačně je tedy nucen analyzovat a modelovat populační vývoj malých měst (což je spojeno s výraznými omezeními dostupných statistických zdrojů). Zahrnutí i malých evropských měst ukazuje, že Evropa kolem roku 1500 byla mnohem více urbanizovaná, než se předpokládalo, ale na druhou stranu i fakt, že nárůst mezi roky 1500 a 1800 nebyl až tak prudký (cca 3 procentní body). De Vries naznačuje, že nárůst urbanizace od 1500 do 1650 byl významně způsoben populačním růstem relativně malého počtu velkých měst a současně došlo ke vzniku pouze velice malého počtu nových měst.

Analýzy rovněž naznačují, že změny v hierarchii sídelního systému byly způsobeny převážně tím, že dominantní centra přebírala regionální ekonomiky centrům stagnujících ekonomických celků (a nikoli tedy jen expanzí menších měst)

Změny hierarchie sledují geografickou souslednost naznačenou i Braudelem (Benátky – Antverpy – Janov – Amsterdam – Londýn).

De Vriesovy poznatky naznačují existenci relativně polycentrického městského systému do 16. století, zatímco po tomto období začal dominovat systém orientovaný na velká města sevrozápadní Evropy.

Přínosem de Vriesova konceptu bylo rovněž vytvoření migračního modelu obsahující migrační možnosti předprůmyslové rodiny:

1. stěhování do města;
2. setrvání v zemědělství;
3. vstup/přesun do venkovských průmyslových aktivit.

Aplikace modelu naznačuje, že tradiční pohled na roli migrací v procesu urbanizace není úplný. Změny poměru venkovského a městského obyvatelstva byly do velké míry zapříčiněny rovněž rozdíly v porodnosti a úmrtnosti, dále mnohem revolučnějším faktem než stěhování do měst, byl přesun do venkovského průmyslu. Dle de Vriese byla vysoká migrace do měst mezi roky 1500 a 1650. Poté došlo k podstatnému snížení jejich atraktivity (1650 – 1750) a na významu nabyla migrace do venkovského průmyslu.

Kritika de Vriesova modelu spočívá ve zpochybnění jeho tvrzení, že migrace do rurálních průmyslových středisek znamenala významný předstupeň pro vytvoření moderní průmyslové společnosti. Lze totiž spíše předpokládat, že právě odtržení migrantů do měst z rurálního prostředí znamenalo hluboké zprerthání vazeb místních agrárních ekonomik a přípravu pro příchod zemědělské revoluce v podobě větších a efektivnějších zemědělských jednotek.

Paul Hohenberg, Lynn Hollen Lees

Podle autorů vykazuje město 3 typy základních závislostí – 1. závislost na zemědělském zázemí, 2. na větší politické jednotce, v rámci které existuje a 3. na dalších městech. Dále zdůrazňují růst města v souvislosti s rolí, kterou města hraje při utváření národního státu.

Evropskou industrializaci rozdělují do tří period:

1. feudální, pre-industriální od 11. do 14. století;
2. protoindustriální od 14. do 18. století;
3. industriální od 18. století.

Feudální éra byla podle autorů fází expanze měst, zatímco fáze protoindustriální představovala „trendless fluctuation“, tj. růstové fluktuace s obtížně definovatelným trendem. Industriální fáze pak byla charakteristická opět dynamickým růstem.

Autoři pracují s malthusovskou myšlenkou limitně omezeného populačního růstu – limitem je zde konečná plocha orné půdy. Pokud dojde k přiblížení se k limitu působí tzv. preventivní mechanismy (snížení porodnosti) a dále pak tzv. mechanismy pozitivní (zvýšení úmrtnosti).

Určitou slabinou výchozí Malthusovy myšlenky ovšem bylo neuvažování nových technologických postupů v zemědělství a souvisejícího zvýšení produktivity. Právě takové změny však podle autorů umožnily intenzivní přesun původně zemědělské populace do měst. Existovaly však i další stimuly – rostoucí požadavky feudálních elit na luxusní výrobky vedly ke koncentraci určitých skupin obyvatelstva do měst, odkud byl koordinován obchod s tímto typem zboží. Středověká centra tak fungovala jako centrální místa v christallerovském pojetí, stejně jako nody v určitých ekonomických sítích.

Ranně moderní urbanizace byla založena na politické ekonomice odlišné od středověkého období. Rozvoj protoindustrializace však není spojován jako u de Vriese výlučně s rurálním prostředím, nýbrž dle Hohenberga a Lees početná skupina městských řemeslníků byla do protoindustriálních výrobních a obchodních systémů zapojena rovněž. Městský protoprůmysl neduplikoval venkovské aktivit, ale vytvářel si snimi reciproční vztahy. Městská výroba se specializovala na luxusní zboží, zatímco venkovská produkce byla orientována na zboží denní potřeby. Městská produkce ovšem vzkvétala v okamžicích, kdy byly ceny obilí a související osobní příjmy vysoké, takže existovala poptávka po luxusním typu zboží – venkovská produkce naopak doplňovala zemědělskou výrobu v případě nízkých odběratelských cen zemědělských produktů.

Vztah venkovské a městské produkce autoři popisují ve čtyřech fázích:

1. v první fázi zvýšená aktivita v rurálním prostoru znamenala vznik protoindustrializace a zvýšení obchodu; města zde hrála roli centrálních tržních míst a rozstla v důsledku své tržní funkce;
2. v souvislosti s ekonomickým oživením začíná růst dálkový obchod města se stávají součástí mezinárodních obchodních sítí;
3. ve třetí fázi dosahuje prosperita maxima – městští výrobci přispívají vedle kupců a finančníků ke zvýšení příjmů měst;

4. po ekonomickém maximu a populační vzepětí následuje ekonomický útlum a růst je omezen na „parazitická“ velká města těžící z organizace ekonomiky ve větších geografických územích, často v hranicích národních trhů.

V rámci naznačeného vývoje mohla teď města prosperovat čtyřmi různými způsoby – 1. města mohla hrát roli lokálních či regionálních centrálních tržních míst a jejich prosperita tak být založena směř v lokální/regionální ekonomice, 2. města ve výhodné poloze mohla těžit z dálkového obchodu a hrát roli tzv. gateway cities, 3. mohla se stát místy přímé protoindustriální výroby, 4. mohla se stát administrativními politickými centry a ekonomickými středisky spotřeby.

Protoindustriální fáze probíhala ne jako konflikt mezi městem a venkovem, nýbrž jako komplementární systém zapojující městská a venkovská střediska do různých úrovní sídelního systému.

Le Gales upozorňuje na přetrvávající a celosvětovém srovnání specifickou roli starých měst v evropském sídelním systému. Regionální centra či národní centra malých států vytvářejí podnes poměrně polycentrickou městskou síť (Le Gales uvádí v této souvislosti Anglii jako určitou výjimku, kdy prudký nárůst Londýna na počátku moderní éry je mj. výsledkem slabosti anglických regionálních center v porovnání s regionálními centry kontinentální Evropy – vzepětí anglických průmyslových měst je pak ze sociálního pohledu rozvojem založeným na nižších společenských vrstvách, nežli na tehdejších elitách).

Systém hlavních měst

Produkt etablování národních států byla bezesporu kategorie hlavních měst. Národní státy byly zrozeny de facto Westfálským mírem v roce 1648. Státy vykonávaly moc nad daným územím a zároveň byly postaveny sami vůči sobě na stejnou legislativní úroveň bez ohledu na jejich ekonomickou a populační velikost. Vznikly hranice postupně oddělující poměrně ostře politické, kulturní, sociální a později i ekonomické systémy.

V Evropě lze vymezit 2 tradice států:

1. Stát jako zdroj moci sám o sobě. Jeho existence je sama o sobě odůvodněním jeho autority. Francie či Španělsko mohou být chápány jako příklady této tradice v 17. a 18. století. – legitimita panovníků vycházela z jejich božského pověření. Modernějším příkladem této tradice mohou být varianty autokratických totalitních režimů. S přechodem od absolutistických, monarchistických koncepcí k republikovému zůstaly u řady států charakteristiky tohoto systému zachovány.
2. Stát jako smlouva mezi komunitami byvajícími společné území – moc státu vychází z pověření těchto skupin (Nizozemí, Švýcarsko, později i USA).

Symbolická dimenze hlavních měst odráží vždy povahu státu. V centralizovaných režimech jsou hlavní města asociována s historií státu a jeho prestiží – hrají roli symbolů budování státu materializovanou ve formě pomníků, budov, lokalizace politických institucí. Symbolická dimenze hlavních měst států založených na společenské smlouvě je výrazně nižší – hlavní města jsou zde jen funkčními centry a velice často jde o města střední či malé velikosti bez výraznějších „landmarků“ vázaných na vývoj státu.

White (1984, 32):

„hlavní a dominantní prvky evropských měst mají zpravidla neekonomický charakter co se týče původu a data vzniku a vesměs jsou to stavby či struktury, vzniklé v historii jako vyjádření určité moci či zájmů – mezi tyto dominanty nepatří banky, nákupní centra či finanční čtvrti, nýbrž kostely, monumentální náměstí a další symboly jiné, než hospodářské moci. Zatímco obyvatelé New Yorku mohou vnímat město jako mrakodrapy Manhattanu, občan Turína vidí město jako náměstí s katedrálou.“

Protože byly státy zodpovědné za vnitřní i vnější bezpečnost daného území, bylo nezbytně nutné vybudovat administrativní a informační systém umožňující kontrolovat a řešit společenské a ekonomické problémy, domácí či vnější tenze. V podobě regionálních center se tak vybuďovala národní hierarchie administrativních center. V autokratických a centralizovaných státech obvykle hrála administrativní státní centra významnou roli. V demokratických státech byly více kombinovány administrativní struktury s tzv.

strukturami reprezentace (samosprávy). Systém reprezentace přitom představuje menší počet osob zaměstnaných v hlavním městě – hlavní města demokratických států tedy z hlediska administrativního inklinovala k menší míře významnosti.

Centralizované systémy dávají minimální autonomii případným národnostním či jiným menšinám, zatímco federativně uspořádané státy poskytují prostor autonomním systémům zdanění, vzdělávání či ekonomické a sociální politiky – to vede i k vývoji významných sekundárních center a snižování centrality národního hlavního města. Například tradice poměrně decentralizované Svaté říše římské předznamenala v jádru Evropy poměrně značný prostor pro federativní uspořádání a tedy relativně polycentrický sídelní systém, nežli tomu je/bylo v případě evropských západních a severních periférií.

V kontinentální západní Evropě byl právní systém založen na římském právu, jež vyžadovalo dva zdroje – zákonodárnou a soudní moc. Stát udržoval aparát jež uplatňoval zákonnou moc na území státu a kontroloval její naplňování prostřednictvím řady hierarchických úrovní státních úředníků. Tento centralizovaný systém byl charakteristický pro Francii, Španělsko, Itálii, ale také Rakousko či Prusko. Británie si vyvinula zvykový právní systém, kde není centrální moc zodpovědná za přímou aplikaci práva. To vedlo k menší centralizaci státní správy (byť je podíl veřejných zaměstnanců mezi ekonomicky aktivními ve Velké Británii stejný jako v jiných evropských zemích, podíl těch placených z centrálních zdrojů je výrazně nižší).

V důsledku rozvoje monetárních ekonomik se stala hlavní města v řadě případů silnými řídicími a kontrolními centry. Ne vždy však se hlavní město stalo automaticky ekonomickým centrem, protože ne vždy souvisela monetární ekonomika s rozvojem daňového systému a státními aktivitami. Prosperita Benátek, Brugg, Antverp, Florencie či Ghentu závisela na jiných faktorech nežli na kumulaci státní moci. Zvláště v zemích, kde byla role hlavního města omezena pouze na politickou a administrativní kontrolu a kde měly jednotlivé měly jednotlivé komunity v daném teritoriu vyšší status nežli stát samotný, rozvinuly se předpoklady pro dělbu práce mezi jednotlivými velkými městy. Hlavní město často tedy zůstávalo v kategorii středního města a politického centra a existovalo paralelně s rozvinutými ekonomickými centry, jež kontrolovala ekonomiku a generovaly kulturní a společenský život (Bern vs. Curych a Ženeva, Bonn v bývalé NSR, apod.).

V případě shody ekonomického a politického centra byla důvodem většinou vyšší úroveň spotřeby a související poptávka po luxusním zboží, nikoli produkční role města.

„...Národnost neměla po dlouhou dobu zdaleka takový (pro Brno) význam, jako příslušnost k městu – v druhé polovině 19. století se však již začala tato situace komplikovat a napětí mezi českým a německým živlem se přenášelo i do institucionální oblasti (výrazně německá správa města) a prostorového rozvoje (převážně německé vnitřní město versus česká předměstí). Národnostní pozice města ovlivňovala mj. i vztahy se širším regionem Moravy. Jak uvádí Šedo (2002), česká kultura na Moravě se od 19. století orientovala na Prahu a Brno bylo teritoriálním centrem pouze pro německou složku obyvatelstva. Moravským teritoriálním centrem české kultury se Brno stalo až po vzniku republiky...“

Národní státy se jen postupně transformovaly do podoby národních trhů. Síla národních center se přestala opírat o jejich roli center daňového systému, stejně jako o výlučnou sílu spotřeby na místních trzích a byla zprostředkována spíše přílivem firem, které z prostředí hlavních měst mohly efektivně řídit své aktivity. Hlavní města se stala průmyslovými a komerčními centry, kde přístup na trhy byl snazší v porovnání s jinými centry.

Rozvoj telekomunikací a rychlé dopravy znamenal podstatný zásah zejména do vybudované složité informační/administrativní hierarchie na jejímž vrcholu stála hlavní města. Intermediální vrstva měst ztratila postupně svůj hierarchický význam a došlo k nastartování tzv. metropolizačních procesů. Vedle ostatních vlivů metropolizačních procesů ovlivňuje další vývoj národních metropolí zejména další vlna koncentrace aktivit, která už vynechává některá národní hlavní města států, jejichž ekonomika může být zčásti řízena z metropolí jiných zemí. Dochází tak k narušení řídicích vztahů mezi národním trhem a národní ekonomickou metropolí, tj. mezi národním ekonomickým kapitálem a jeho zhmotněním v prostředí hlavního města.

Důvodem, proč evropská integrace nevede k vytvoření evidentního evropského hlavního města např. v případě Bruselu, je zejména absence administrativní byrokratické infrastruktury. Přestože funguje úřad Evropské komise, základem evropské byrokracie jsou jednotlivé národní administrativní struktury. Politické instituce svou povahou navíc kopírují spíše britský právní model, jež sám o sobě přispívá spíše k decentralizovanému rozvoji správních center.